

**ROMÂNIA LEGIONARĂ
ȘI IMPACTUL ASUPRA INSTITUȚIILOR DE CULTURĂ.
STUDIU DE CAZ – ACCADEMIA DI ROMANIA DIN ROMA**

Veronica Turcuș^{*}, Șerban Turcuș^{}**

Abstract: *National Legionary State period (14 September 1940 – 14 February 1941) was marked by deep contrasts and conditioned by the military developments of the Second World War, the excess of the time putting his mark on cultural institutions and their representatives. Culture and postgraduate institutions founded in the early '20s, the Romanian Schools in Fontenay-aux-Roses and Rome were deeply marked by the Romanian Legionary period, the first of them losing the director, the historian Nicolae Iorga, who was assassinated on the night of 26 to 27 November 1940 for his political beliefs and antifascist attitude, while the second undergoing radical changes in management and the government's propaganda interference because Rome was one of the Axis' capitals which presented a major concern for the Antonescu government. Emil Panaitescu, professor of Ancient History at the University of Cluj, former student of the Romanian School in Rome and head of the institution from October 1929, was replaced from office on November 1st, 1940 for political reasons by decision of the Legionary Minister Traian Brăileanu. In his place was called the Romanist Dumitru Găzdaru, professor of Romance Languages and Literatures at the University of Iași, former student of the Romanian School in Rome and stalwart member of the Legionary Movement. The Panaitescu's replacement was illegal without the Romanian Academy's approval, being the Academy the only institution able to propose the retirement of the director. Therefore Emil Panaitescu asked the head of state, General Ion Antonescu, for the suspension of the revocation decision. Thus a fierce battle was fought for the directorship of the School in November-December 1940. Dumitru Găzdaru requested the support of the Council of Ministers' Vice-president, Horia Sima, that a decision of the Ministry of Education, taken in contrast with the letter of the law, being sustained by Antonescu. In the end Găzdaru has prevailed over and to Panaitescu was offered by General Antonescu moral reparation (awards for work in the service of Romanian culture) and the appointment as cultural adviser to the Romanian Legation at the Vatican. Ideological influence has also affected the organization and daily life of the Romanian School in Rome, which gradually gained dimensions of an office for national propaganda, status enshrined in the new organizational law of the School adopted on May 16th, 1941. This phenomenon was particularly evident during Antonescu's visit to Rome in November 1940, some of the institution's scholars being involved in the Legionary propaganda system.*

Keywords: National Legionary State, propaganda, Romania, culture, institution.

^{*} Cercetător științific II, dr., Institutul de Istorie „George Barițiu” Cluj-Napoca al Academiei Române; e-mail: vturcus@yahoo.it

^{**} Conferențiar dr., Universitatea „Babeș-Bolyai” Cluj-Napoca, Facultatea de Istorie și Filosofie; e-mail: serbanturcus@yahoo.it

Evenimentele de la începutul lunii septembrie 1940 (revolta organizată de extrema dreaptă românească, constituirea unui prim guvern de către generalul Ion Antonescu la 4 septembrie, investirea cu puteri depline a acestuia de către regele Carol al II-lea la 5 septembrie, abdicarea regelui la 6 septembrie și proclamarea României stat național-legionar prin decretul semnat de regele Mihai la 14 septembrie 1940¹) au marcat începutul unei perioade pline de contraste și condiționată de evoluțiile militare ale celui de-Al Doilea Război Mondial, excesele vremii punându-și amprenta și asupra instituțiilor de cultură și a reprezentanților lor. Instituții de cultură și specializare postuniversitară fondate la începutul anilor '20, Școlile Române de la Fontenay-aux-Roses și Roma au fost profund marcate de perioada României legionare (14 septembrie 1940 – 14 februarie 1941), prima dintre ele pierzându-și directorul, pe istoricul Nicolae Iorga, asasinat în noaptea de 26 spre 27 noiembrie 1940 pentru convingerile sale politice și atitudinea antiextremistă, iar cea de-a doua suferind schimbări radicale la nivelul conducerii și ingerința propagandei guvernării vremii, aceasta și pentru că se afla într-una din capitalele Axei și prezenta astfel un interes major pentru guvernul antonescian.

Fondată prin contribuția istoricilor Nicolae Iorga și Vasile Pârvan, care i-a fost și primul director în anii 1922-27, Școala Română de la Roma a fost condusă la sfârșitul primului deceniu interbelic de G. G. Mateescu (1928-29), istoric al antichității și arheolog, discipol al celor doi savanți, iar din octombrie 1929 și pe tot parcursul celui de-al doilea deceniu dintre războaiele mondiale, de Emil Panaitescu, profesor de istorie antică la Universitatea din Cluj, fost membru al instituției, la rândul său emul al celor doi învățați². Instaurarea guvernării

¹ *Pe marginea prăpastiei, 21-23 ianuarie 1941*, ed. Ioan Scurtu, vol. I, București, Edit. Scripta, 1992, p. 58-66.

² Date despre fondarea, funcționarea și directorii Școlii Române de la Roma în Veronica Turcuș, *Raporturile de tutelă dintre Academia Română și primele generații de elevi ai Școlii Române din Roma*, „Academia Română. Memoriile Secției de Științe Istorice și Arheologie”, s. IV, 2007 (2008), tom. XXXII, p. 51-77; Eadem, *George G. Mateescu (1892-1929) – director al Școlii Române din Roma. Viața și opera*, București, Edit. Academiei Române, 2008, 251 p.; Eadem, *Vasile Pârvan și contribuția instituțională a Academiei Române la înființarea Școlii Române din Roma (1920-1922)*, „Anuarul Institutului de Istorie «George Barițiu» din Cluj-Napoca. Series Historica”, 2008, XLVII, p. 237-268; Eadem, *Din corespondența din exil a unui fost director al Școlii Române din Roma: Scarlat Lambrino*, în vol. *Pe urmele trecutului. Profesorului Nicolae Edroiu la 70 de ani*, coord. Susana Andea, Ioan-Aurel Pop, Cluj-Napoca, Academia Română, Centrul de Studii Transilvane, 2009, p. 653-670; Eadem, *Din istoricul fondării Școlii Române din Roma. Tratatulele pentru obținerea complexului abațial cistercian Santa Susanna (1920-1923)*, „Anuarul Institutului de Istorie «George Barițiu» din Cluj-Napoca. Series Historica”, 2009, XLVIII, p. 121-146; Eadem, *Emil Panaitescu (1885-1958) și Școala Română din Roma*, „Anuarul Institutului de Istorie «George Barițiu» din Cluj-Napoca. Series Historica”, 2009, XLVIII, p. 261-298; Eadem, *Elevii Școlii Române din Roma sub directoratul lui Vasile Pârvan. Direcții de cercetare și raporturi personale*, „Anuarul Institutului de Istorie «George Barițiu» din Cluj-Napoca. Series Historica”, 2010, XLIX, p. 193-234; Eadem, *Prolegomeni alla costruzione dell'Accademia di Romania a Roma*, „Ephemeris Dacoromana”, București – Roma, Edit. Academiei Române – Accademia di Romania in Roma, 2011, XIII, p. 247-286; Mihai Bărbulescu, Veronica Turcuș, Iulian M. Damian, *Accademia di Romania din Roma. 1922-2012*, Roma, Accademia di Romania, 2012, 211 p.

legionare a însemnat și pentru Școala românească din capitala Italiei fidelizarea la politica puterii, așa cum o dovedesc punctual evoluțiile sale din toamna lui 1940.

La 1 noiembrie 1940 directorul Școlii, Emil Panaitescu, a fost rechemat în țară, la catedră, prin decizia Ministerului Educației Naționale. Înștiințarea o primise la Roma sâmbătă 2 noiembrie 1940 și era o adresă din 28 octombrie același an prin care, odată cu rechemarea sa la catedră începând de la 1 noiembrie, se preciza că în calitate de director al Școlii Române de la Roma fusese delegat profesorul universitar Dimitrie Găzdaru, delegarea făcându-se tot cu data de 1 noiembrie 1940³. Panaitescu a telegrafiat de urgență Academiei Române, solicitând susținere din partea acestei instituții, întrucât numai ea avea dreptul stabilit prin lege să propună revocarea directorului Școlii⁴. De asemenea, profesorul Panaitescu i-a scris la 4 noiembrie lui Ion Antonescu, cerându-i să suspende decizia de revocare. Motivația era că fusese numit și apoi reconfirmat la direcțiunea Școlii Române din Roma de cinci ori, de către Academia Română, prin urmare numai aceasta l-ar putea revoca, potrivit regulamentului. Panaitescu făcea în memoriul adresat lui Antonescu și un bilanț al principalelor realizări ale directoratului său: construirea și mutarea Școlii în noul sediu din Valle Giulia, publicarea a nouă volume din anuarele „Ephemeris Dacoromana” și „Diplomatarium Italicum”, sporirea bibliotecii Școlii de la 2.000 volume în 1929, la 12.000 în 1940, organizarea expozițiilor, precum și aprecierile unor savanți străini privind activitatea Școlii (Corrado Ricci, J. Carcopino, G. Rodenwaldt)⁵. În adresă, Panaitescu a subliniat în mod deosebit aprecierea de care se bucurau expozițiile Școlii din partea regelui Vittorio Emanuele al III-lea, care participa pentru a patra oară (1933, 1935, 1937, 1940) la vernisajele de la Accademia di Romania. Emil Panaitescu relatează că la plecarea regelui i-ar fi spus „Vengo sempre con piacere a vedere i progressi della vostra Istituzione” [„Vin întotdeauna cu plăcere să văd progresele instituției Dv.”]⁶. De altfel, ar fi de amintit că Panaitescu adresase la 26 octombrie 1940 Conducătorului Statului, care urma să sosească la Roma – în cadrul turneului prin capitalele Axei –, invitația de a vizita Accademia di Romania și reproducerea după Columna Traiană, în curs de executare pentru a fi expuse la București. Lui Antonescu, directorul Școlii îi sugera, de asemenea, să depună o coroană de lauri la

³ Decizia Ministerului nr. 211.035/940 din 28 octombrie 1940. Arhivele Naționale ale României – București (infra: ANR), Fond Ministerul Instrucțiunii, dos. nr. 874/1940, f. 101, 103; Arhiva Academiei Române – București (infra: AAR), Dos. 123, Școala Română de la Roma, vol. 6 (7 octombrie 1937-30 decembrie 1947), f. 182.

⁴ Idem, f. 181.

⁵ Adresa către generalul Ion Antonescu din 4 noiembrie 1940. ANR, Fond Ministerul Instrucțiunii, dos. nr. 874/1940, f. 91-95; AAR, Dos. Șc. Rom., vol. 6, f. 185-189.

⁶ Idem, f. 188; Raportul despre activitatea Școlii Române de la Roma trimis de Panaitescu Ministerului Educației Naționale la 11 iunie 1940. ANR, Fond Ministerul Instrucțiunii, dos. nr. 874/1940, f. 50.

Columna Traiană⁷. În contextul nesiguranței politice din primele luni ale statului național legionar, Panaitescu încerca să sublinieze astfel, încă înainte de a fi îndepărtat din funcția de director al Școlii, rolul său în executarea acestei misiuni culturale, importantă pentru propaganda naționalistă românească⁸.

Memoriul adresat de profesorul Panaitescu generalului Antonescu nu și-a atins scopul, cum nu vor servi la nimic nici întâmpinările succesive făcute de Academia Română prin vocile autorizate ale președintelui ei, C. Rădulescu-Motru, și secretarului general, Al. Lapedatu⁹. Schimbarea lui Panaitescu era de natură politică, întrucât la conducerea Școlii Române din Roma a fost numit filologul Dumitru Găzdaru¹⁰, fost

⁷ Scrisoarea directorului Emil Panaitescu către generalul Ion Antonescu, din 26 octombrie 1940. Idem, Fond personal Emil Panaitescu (1910-1955), nr. 946, dos. nr. 262. Panaitescu îi recomanda lui Antonescu să își rezerve în program, dacă ar fi fost posibil, una sau chiar două ore pentru „o cât de sumară viziune a lucrărilor de reproducere a Coloanei Traiane”.

⁸ Misiunea reprezentase un punct important al activităților culturale desfășurate de directorul Școlii în ultimii doi ani ai mandatului, constituind argumentul-forte al reconfirmării lui Panaitescu în calitate de director al Accademiei di Romania în iunie 1938. La 2 mai 1939, Ministrul Afacerilor Externe, Grigore Gafencu, aflat la Roma, a vizitat Școala Română, iar în grădinile Vaticanului a văzut mulajele după reliefulurile Columnei lui Traian, fiind condus de prof. B. Nogara, directorul Muzeelor vaticane și de directorul Emil Panaitescu. Pe parcursul anului 1939 strădaniile lui Panaitescu în vederea realizării – după modelele vaticane – a unei copii a reliefulurilor Columnei pentru un proiectat Muzeu al Romanității din București au dobândit contur. Ziarul „Timpul”, București, 4 mai 1939; Em. Panaitescu, *Coloana Traiană*, „Universul”, București, 57, 29 februarie 1940, nr. 58, p. 1-2; V. Turcuș, *Din raporturile intelectualității universitare clujene interbelice cu elita academică italiană: Emil Panaitescu în corespondență cu Giuseppe Lugli*, „Anuarul Institutului de Istorie «George Barițiu» din Cluj-Napoca. Series Historica”, 2011, L, p. 182-184; V. Turcuș, Ș. Turcuș, *Papa Pius al XII-lea și viitorul papă Paul al VI-lea în corespondență cu un intelectual român din exil*, „Studia Universitatis «Babeș-Bolyai». Theologia Catholica”, anul LVI, 2011, nr. 1, p. 45-48.

⁹ Emil Panaitescu a trimis la 5 noiembrie 1940 către Academia Română un raport de încheiere a activității sale unde insistă asupra prevederilor Regulamentului de funcționare a Școlii, care la art. 21 stipula că delegația de director e fără termen, încetarea mandatului hotărându-se totdeauna după inițiativa și propunerea motivată a Academiei Române. La 23 noiembrie 1940 Academia Română expedia Ministerului Educației Naționale adresa nr. 3891 prin care atrăgea atenția că revocarea lui Panaitescu și numirea lui Găzdaru „s-au făcut peste dispozițiunile legii și regulamentului”, pentru că nu au fost respectate prevederile art. 8 din Legea de înființare a Școlilor și ale art. 21 din Regulamentul de funcționare a instituțiilor, indicând totodată că ar fi fost necesară o prealabilă modificare a legii și regulamentului amintit pentru ca revocarea vechiului director și noua numire să rămână în cadrele legalității. La 22 noiembrie 1940, fostul director Panaitescu îi adresa secretarului general al Academiei, Al. Lapedatu, o scrisoare informativă, prin care solicita celui mai înalt for științific al țării să vegheze la păstrarea destinației clădirii, în caz contrar Accademia di Romania putând fi amenințată cu desființarea dacă s-ar fi încălcat prevederile actului de concesiune al terenului, încheiat în 1922 cu Primăria Romei. Acest lucru era reamintit Ministerului de resort de conducerea Academiei Române la 13 decembrie 1940 (adresa nr. 4133), care insistă în permanență ca litera legii să fie respectată în ceea ce privește deciziile ministeriale legate de Școala Română de la Roma. AAR, Dos. Șc. Rom., vol. 6, f. 182, 190-192, 194.

¹⁰ Date biografice și bibliografice despre D. Găzdaru în Mircea Zăciu, Marian Papahagi, Aurel Sassu, *Dicționarul scriitorilor români. D-L*, București, Edit. Fundației Culturale Române, 1998, p. 339-344; A. Sassu, *Dicționarul Biografic al literaturii române DBLR. A-L*, Pitești, Edit. Paralela 45, 2006, p. 623-627 (fișele întocmite de M. Papahagi). Vezi și Mihai Pelin, *Opisul emigrației politice. Destine în 1222 de fișe alcătuite pe baza dos.elor din arhivele Securității*, București, Edit. Compania, 2002, p. 137; I[on].O[prîșan], *Găzdaru, Dumitru*, în *Academia Română. Dicționarul general al literaturii române. E/K*, București, Edit. Univers Enciclopedic, 2005, p. 274-275.

bursier al Școlii Române de la Roma în anii 1929-31, cunoscut pentru orientarea sa legionară. De altfel, la adresele Academiei Române care acuzau nerespectarea prevederilor legale, ministrul Traian Brăileanu răspundea sec la 18 ianuarie 1941 că Ministerul Educației a fost „nevoit” să numească alt director „pentru a promova interesele românești”¹¹. Găzdaru era un membru marcant al Gărzii de Fier, din 1936 participase la conducerea Asociației Prietenii Legionarilor și a Corpului Muncitoresc Legionar¹², iar la alegerile din 20 decembrie 1937 candidase pentru Camera pe listele de la Brăila ale partidului Totul pentru Țară¹³. Activitatea sa politică a avut consecințe în perioada regimului carlist, când a fost suspendat pe termen de doi ani din calitatea de profesor agregat la Catedra de Limbi și literaturi neolatine a Universității din Iași cu începere de la 1 mai 1938 (Înaltul Decret Regal nr. 2574/1938 din 10 iulie 1938), după ce în prealabil i se fixase domiciliu forțat pentru activitate politică interzisă¹⁴. Odată cu venirea legionarilor la putere, Găzdaru a făcut parte din Comisia pentru revizuirea corpului didactic universitar din Ministerul Educației Naționale, condusă de rectorul Universității din București, P. P. Panaitescu, care avea ca misiune îndepărtarea din învățământul superior a profesorilor cu vederi antinaziste¹⁵ și în mediul academic al vremii circulau zvonuri că ar dori să ia locul lui Alexandru Rosetti în fruntea Fundației Regale pentru Literatură și Artă¹⁶. Profesorul Găzdaru s-a transferat la începutul anului universitar

¹¹ Vezi adresa Ministerului Educației Naționale nr. 237518/940 din 18 ianuarie 1941, răspuns la adresa nr. 3891/940 a Academiei Române. Ministerul Educației mai preciza că modificarea legii după care se conduceau Școlile Române de la Paris și Roma a fost dată în studiu la contencios, așa cum sugerase Academia în amintita adresă. Pe adresa de la Minister, conducerea Academiei nota cu stupeoare la 24 ianuarie 1941 că modificarea legii nu fusese cerută pentru ca „un act ilegal să fie pus ulterior în legalitate”, apreciind că trebuie să se răspundă Ministerului în acest sens. AAR, Dos. Șc. Rom., vol. 6, f. 214.

¹² Florin Manolescu, *Enciclopedia exilului literar românesc. 1945-1989. Scriitori, reviste, instituții, organizații*, București, Edit. Compania, 2003, p. 328.

¹³ „Omul nou”, Brăila, an 2, 20 decembrie 1937, nr. 31, p. 3.

¹⁴ Se pare că a fost închis în Lagărul de la Miercurea Ciuc alături de Nae Ionescu și Mircea Eliade. Găzdaru a fost reintegrat în învățământ, tot la Catedra de Filologie romanică ieșeană pe data de 1 octombrie 1939 (Înaltul Decret Regal nr. 2769/1939). „Universitatea Mihăileană din Iași. Anuarul Universității pe anul academic 1937-38”, Iași, 1939, vol. XXIII, p. 20, 115; Idem, 1938-39 (1942), vol. XXIV, p. 53, 154; Ioan Hudiță, *Jurnal politic. 1 ianuarie – 15 septembrie 1938. Începuturile dictaturii regale*, introducere și note de acad. Dan Berindei, București, Edit. Fundației PRO, 2002, p. 304, 376-377; Lucian Nastasă, „Suveranii” *Universităților românești. Mecanisme de selecție și promovare a elitei intelectuale. I. Profesorii Facultăților de Filosofie și Litere (1864-1948)*, Cluj-Napoca, Edit. Limes, 2007, p. 263. Vezi și www.fgmanu.ro (Fundația prof. George Manu).

¹⁵ Vezi articolul *A început revizuirea membrilor corpului didactic universitar*, „Buna Vestire”, ser. 2, an 4, 22 noiembrie 1940, nr. 59, p. 5. În paralel cu „revizuirea” situației membrilor corpului didactic universitar din întreaga țară, s-a procedat și la constituirea unei Comisii pentru revizuirea situației membrilor corpului didactic din școlile speciale de învățământ superior, pusă sub conducerea rectorului Politehnicii din capitală, Eugen Chirnoagă.

¹⁶ De altfel, locul lui Al. Rosetti la Fundația Regală pentru Literatură și Artă a fost luat din toamna lui 1940 de D. Caracostea. *Correspondența lui Al. Rosetti cu G. Călinescu (1932-1964)*, prezentată de Liviu Călin, București, Edit. Eminescu, 1984, p. 58-62; *G. Călinescu. Scrisori și documente*, ed. îngrijită, note și indici de Nicolae Scurtu, prefață de Al. Piru, București, Edit. Minerva, 1979, p. VII, 79-80; L. Nastasă, *op. cit.*, p. 394.

1940-41 de la Iași la Catedra de filologie romanică a Universității din București, deținută până în vara lui 1938 de Ovid Densusianu¹⁷. În mediul politic al capitalei românești era cunoscută amicitia sa cu romanistul Ernst Gamillscheg, atașatul cultural german de la București, directorul Institutului de cultură germană din România¹⁸.

Îndepărtarea din viața publică a personalităților cunoscute ca fiind atașate masoneriei a constituit un numitor comun al politicii guvernării legionare (vezi de exemplu, cazul lui Al. Rosetti)¹⁹, directorul Școlii din Roma, Emil Panaitescu fiind în perioada respectivă acuzat că ar fi francmason (vezi adresa din 26 octombrie 1940 către ministrul Educației Naționale, Traian Brăileanu, prin care Panaitescu se disculpă de acuzația de afiliere la masonerie)²⁰.

Directoratul scurt al lui Dumitru Găzdaru (din 1 noiembrie 1940 și până la revocarea sa din funcție, petrecută la 31 martie 1941) a fost marcat în primul rând de scurte perioade de prezență a directorului în Școală, secretarul instituției, istoricul de artă Virgil Vătășianu, punându-și semnătura ca înlocuitor pe multe dintre actele Școlii trimise la Ministerul Educației sau la Academia Română. Faptul nu era, de altfel, contrar Regulamentului de funcționare, care prevedea ca directorul să locuiască în Școală doar două luni pe an, în aprilie și octombrie²¹, însă practica instituită de Panaitescu, care din noiembrie 1935 rămăsese în instituție aproape întreg anul, fiind suplinit la catedră și având asigurată din partea Ministerului Instrucțiunii trimiterea salariului de profesor universitar direct la Roma²², făcea ca

¹⁷ Transferul a fost aprobat în ședința din 11 decembrie 1940 a Senatului Universității din București. „Anuarul Universității din București. 1940-1941, 1941-1942”, București, 1943, p. 57.

¹⁸ L. Nastasă, *op. cit.*, p. 540.

¹⁹ *Ibidem*, p. 102-104.

²⁰ „Zilele acestea mi s-a adus la cunoștință – scria Panaitescu lui Brăileanu – că în unele cercuri de la Roma și chiar de la București sunt «vizat» ca francmason. Limpede: Nu sunt, nu am fost niciodată francmason. Alții, la București, ar fi afirmat că aș fi făcut parte dintr-o afiliație masonică, zisă a „rotarilor”. Aflu întâia dată acest cuvânt și nici nu pricep ce înseamnă. Sau, ar spune unii, aș fi făcut parte dintr-un club, pe care nu știau bine să-l numească. Mi-am amintit eu. Prin 1926 sau 1927 am fost înscris în Clubul Automobil din Cluj, cu alți colegi de la Universitate. Am frecventat puțin și l-am părăsit. Pentru că: a) nu jucam cărți, b) nu aveam niciun interes pentru chestiunile de automobile și c) pentru că nu găsisem revistele și ziarele străine pentru care acceptasem să mă înscriu. Am luat parte la două mese organizate în acest club. Una a *Dacoromaniei*, prezidată de dl. Sextil Pușcariu, invitat fiindcă participam la ședințele Muzeului Limbii Române. O altă masă a fost dată cu prilejul unei festivități, la care îmi amintesc bine că erau prezenți Episcopii Nicolae Ivan și Iuliu Hossu.” ANR, Fond Ministerul Instrucțiunii, dos. nr. 874/1940, f. 84-85.

²¹ Art. 21 g din Regulamentul de funcționare al Școlilor Române de la Paris și Roma, „Monitorul Oficial”, 13 august 1921, nr. 105, p. 4152.

²² Serviciul Județean al Arhivelor Naționale Cluj (infra: S.J.A.N. Cluj), Fond Universitatea din Cluj, nr. 798, Facultatea de Litere, doc. nr. 124-1935/36, f. 5-6; Procesele verbale încheiate în ședințele Consiliului profesorilor în anii 1934/1935-1938/1939, reg. nr. 181, f. 788/64, 796/72, 800/76 (ședința din 27 ianuarie 1936), 816/92, 824v/100v, 900/175, 925/200, 953/226; Procesele verbale încheiate în ședințele Consiliului profesorilor în anii 1939/1940-1943/44, reg. nr. 234, f. 1000/3, 1043/46; doc. nr. 486-1936/37; nr. 10-1937/38; nr. 165-1937/38; nr. 327-1938/39; nr. 449-1940; nr. 481-1940; nr. 482-1940; nr. 564-1940.

acum lipsa directorului din Valle Giulia să pară o nefericită sciziune în raport cu o tradiție generoasă și bine consolidată. Pentru două perioade lungi (noiembrie 1940 – 6 ianuarie 1941 și 4 aprilie – octombrie 1941) până la sosirea noului director la Roma, respectiv până la numirea subdirectorului Sever Pop cu data de 1 noiembrie 1941, secretarul Școlii, Virgil Vătășianu, a fost „loctiitor” de director²³. Găzdaru a petrecut o mare parte a toamnei anului 1940 la București, însărcinat cu activitatea amintitei comisii de revizuire, însă s-a deplasat la Roma pentru vizita pe care Ion Antonescu a întreprins-o acolo în zilele de 14-16 (cu durata călătoriei în tren, 12-18) noiembrie 1940²⁴. Că se afla la Roma în timpul vizitei lui Antonescu este confirmat de o telegramă a Ministerului Educației Naționale din 21 noiembrie 1940, care îi era adresată în Valle Giulia și prin care era chemat de urgență în țară pentru lucrările Comisiei de revizuire²⁵.

Pe de altă parte trebuie amintit că E. Panaitescu solicitase la 4 noiembrie 1940 Ministerului Educației un concediu până la 15 decembrie pentru a-și putea rezolva formalitățile de plecare, reclamând în același timp să locuiască până atunci

²³ Stelian Mândruț, *Virgil Vătășianu și Școala Română din Roma* [III], „Anuarul Institutului de Istorie «George Barițiu» din Cluj-Napoca. Series Historica”, 2006, XLV, p. 370, 373.

²⁴ În legătură cu prezența efectivă a lui Găzdaru la Școala de la Roma și cu numirea acestuia ca director au fost vehiculate o serie întreagă de zvonuri, așa cum rezultă din corespondența cunoscuților săi din anii respectivi sau din surse memorialistice. În timp ce presa vremii amintea prezența sa la Școală în momentul vizitei lui Antonescu acolo, G. Călinescu îi scria lui Al. Rosetti la 7 decembrie 1940: „Găz[daru] anunță în jurnal că s-a întors de la Roma, dar, crede-mă, *n-a fost la Roma*, cum știi, ci tot timpul a stat aici!” Ioan Hudiță, în *Jurnalul* său politic, amintea la 10 februarie 1941 în legătură cu controversele numirii lui Găzdaru la Roma: „Dintre legionarii ieșeni, Otin [Cristea Otin Niculescu, profesor, rector al Politehnicii din Iași] l-a apreciat ca «om cumsecade» numai pe Găzdaru. Aflu de la el că, înainte cu câteva zile de rebeliune, Găzdaru a obținut numirea ca director al Școlii noastre din Roma, unde se află în prezent. Având bune relații în cercurile italiene, probabil își va menține postul mai departe, el neparticipând la rebeliune și fiind și un moderat.” Ministerul Educației, în adresa sa către profesorul Găzdaru din 28 octombrie 1940, prin care îl anunța că a fost delegat ca director al Școlii, îi preciza că este rugat să se prezinte imediat la post, iar în adresa către Facultatea de Litere din București, unde funcționa atunci profesorul, indica drept suplinitor, la recomandarea lui Găzdaru, pe conferențiarul de filologie romanică Tache Papahagi. Pe de altă parte, Horia Sima arăta că Găzdaru a fost unul dintre principalii organizatori ai primirii lui Antonescu în capitala Italiei, alături de ministrul român la Roma, Ion Victor Vojen, și se pare că așa s-a și întâmplat. „În toamna anului 1940 – arăta Sima –, Găzdaru a fost numit de către Profesorul Traian Brăileanu, Directorul Școlii Române din Roma, dar cum era vorba de un post important în străinătate, avea nevoie și de aprobarea Generalului. Înainte de a pleca la Roma, Profesorul Găzdaru m-a vizitat la Președinție, pentru a-mi mulțumi pentru încrederea avută în el și pentru toate înlesnirile ce i le-am făcut pentru a fi numit și a-și lua postul în primire. Profesorul Găzdaru s-a introdus repede în cercurile fasciste, iar cu prilejul vizitei Generalului la Roma a dat dovezi că este și un bun organizator.” ANR, Fond Ministerul Instrucțiunii, dos. nr. 871/1940, f. 102; G. Călinescu, *Scrisori și documente*, p. 82; I. Hudiță, *Jurnal politic*, vol. III (9 februarie – 21 iunie 1941), studiu introductiv și note de acad. Dan Berindei, Iași, Institutul European, 2002, p. 18 (Colecția „Memorii”, 19); Horia Sima, *Era libertății. Statul național-legionar*, vol. I, Edit. Metafora, 2002, p. 232-233.

²⁵ Telegrama nr. 234533/940 în ANR, Fond Ministerul Instrucțiunii, dos. nr. 871/1940, f. 106.

în apartamentul directorului de la Accademia di Romania. Cerințele îi vor fi aprobate de secretarul general de la Educație, Traian Herseni, într-o primă fază la 13 noiembrie, mai puțin solicitarea de a primi sumele pentru călătoria de întoarcere din misiune²⁶. La 23 noiembrie 1940, Ministerul Educației trimitea însă la Roma o adresă în care se menționa că apartamentul de reprezentanță de la Accademia di Romania urma să fie folosit de Panaitescu doar până la 1 decembrie 1940, în conformitate cu înțelegerea dintre cei doi directori, convenită probabil cu ocazia vizitei lui Antonescu la Roma, când s-a aflat acolo și Găzdaru²⁷. Permisivitatea acordată lui Panaitescu de a-și continua șederea în apartamentul directorului explică întrucâtva absența îndelungată a noului director Găzdaru de la Roma în toamna lui 1940 (s-ar fi ajuns la situația interesantă ca ambii directori să conviețuiască mai multă vreme în instituție, cel revocat ocupând apartamentul de reprezentanță). Realitatea a fost că în noiembrie-decembrie 1940 s-a dat o luptă acerbă pentru direcțiunea Școlii Române de la Roma, Panaitescu insistând pe lângă generalul Ion Antonescu pentru a obține anularea numirii ilegale a lui Găzdaru, iar acesta din urmă solicitând sprijinul lui Horia Sima pentru ca o decizie a Ministerului Educației, luată în contrast cu litera legii, să fie susținută de Conducătorul Statului.

Nu întâmplător la 10 decembrie 1940, cu câteva zile înainte de terminarea concediului și de iminenta întoarcere la catedră a lui Panaitescu, Secretariatul General al Președinției Consiliului de Miniștri trimitea o adresă în regim de urgență ministrului Educației Naționale, cu următorul conținut: „Din ordinul Domnului General Antonescu, avem onoarea a vă ruga să binevoiți a lua măsuri ca dl. profesor universitar Panaitescu, de la Roma să fie anunțat telegrafic chiar astăzi, că în urma dispozițiilor date de Conducătorul Statului, d-sa va rămâne pe loc pentru a termina lucrarea ce are de făcut. Binevoiți a lua toate măsurile pentru executarea acestei dispozițiuni a D-lui General Antonescu și a ne trimite copii de pe ordinele ce veți da.” Nelămurirea conducerii ministerului Educației Naționale în legătură cu interpretarea ordinului Conducătorului Statului emerge din apostilele puse de T. Herseni pe adresa lui Antonescu, adresă înregistrată la 11 decembrie la Cabinetul ministrului și la 13 decembrie la Cabinetul secretarului general de la Educație. La 12 decembrie 1940 T. Herseni trimitea adresa spre executare Direcțiunii Învățământului Superior, ordonând să se trimită o telegramă la Roma în care să se spună că Ministrul Educației aproba ca profesorul Panaitescu să rămână în capitala Italiei până la „terminarea lucrării ce are de făcut” și adăuga „probabil că nu e vorba de direcția Școlii, ci de concediul cerut și aprobat de M.”²⁸. Această neclaritate în dispozițiile Conducătorului Statului,

²⁶ Idem, f. 96.

²⁷ Adresa Ministerului Educației nr. 226.720/940 din 23 noiembrie 1940. Idem, f. 96v.

²⁸ Idem, f. 120 (adresa nr. 3425 din 10 dec. 1940 a Președinției Consiliului de Miniștri).

dispoziții referitoare de fapt la realizarea copiilor Columnei lui Traian, prezentate de Panaitescu lui Antonescu în timpul vizitei la Roma, a stat la baza numeroaselor știri contradictorii despre momentul desemnării lui Găzdaru în fruntea Școlii, deoarece numirea acestuia era o dispoziție a Ministerului Educației, făcută fără recomandarea Academiei Române, care nici măcar nu îl revocase pe vechiul director, și în plus Conducătorul Statului dispunea în decembrie 1940 rămânerea pe loc la Roma a lui Panaitescu.

Echivocul acesta s-a menținut câteva zile (amintita telegramă către instituția din Valle Giulia a fost trimisă abia la 16 decembrie, dovadă că s-a încercat trenarea problemei la Ministerul Educației)²⁹, și se pare că disputa pentru direcțiunea Academiei di Romania a fost tranșată, în urma intervențiilor lui Horia Sima pe lângă Ion Antonescu, în favoarea lui Găzdaru. La 16 decembrie 1940 (pe adresă apare însă corectat cu stiloul data de 17) Președinția Consiliului de Miniștri trimitea Ministerului Educației Naționale o adresă „urgentă” și „secretă” în care se preciza că „în urma audienței acordată la 16/XI/1940 la Roma, D-lui Profesor Emil Panaitescu, fost director al Școlii române din Roma, Domnul General Ion Antonescu, Conducătorul Statului, i-a aprobat următoarele: 1/. Reparație morală prin acordarea unei decorațiuni pentru meritele sale științifice și activitatea în serviciul culturii românești, în calitate de Director al Școlii Române din Roma. 2/. Numirea ca Consilier pe lângă Legația de la Vatican, până la 1 ianuarie 1942, cu misiunea specială de a supraveghea reproducerea în ciment armat pentru România și a termina studiul pentru Direcțiunea Generală a Muzeelor Vaticanului. Această misiune nu va întrerupe curgerea drepturilor pentru pensie ca profesor la Universitatea din Sibiu (Cluj).” Pe adresă apare rezoluția lui Tr. Herseni din 18 decembrie 1940, care sintetiza explicativ situația: „Se va interveni pt. amândouă [dispozițiile] la Minist. de Externe. Reiese că la Școala Română din Roma nu mai rămâne.”³⁰

În consecință, Ministerul Educației trimitea Externelor la 20 decembrie 1940 adresa nr. 259.453 prin care solicita acordarea unei decorații profesorului Panaitescu și numirea acestuia în postul de consilier pe lângă Legația de la Vatican pe o perioadă de un an (la 8 ianuarie va fi emisă decizia ministerială, cu începere din 1 ianuarie 1941)³¹. De aceea Găzdaru, care avea deja numirea – făcută peste

²⁹ Idem, f. 121 (telegrama nr. 254574/940 trimisă de Ministerul Educației la Roma).

³⁰ Idem, f. 122 (adresa Președinției Consiliului de Miniștri nr. 1908 din 17 decembrie 1940).

³¹ Idem, f. 122v. Vezi decizia Ministerului Afacerilor Străine nr. 1387/1941, misiunea profesorului Panaitescu fiind una științifică specială, aceea de a conduce și supraveghea reproducerea completă în ciment armat a Coloanei Traiane (vezi și decizia Ministerului Educației Naționale nr. 262184 de la 8 ianuarie 1941, care prevedea pentru profesor păstrarea tuturor drepturilor la catedră în cadrul Universității din Sibiu, deoarece misiunea sa era una temporară și științifică). S.J.A.N. Cluj, Fond Univ. din Cluj, Fac. de Lit., dos. prof. Em. Panaitescu, nr. 155, f. 16v-17, 22, 25; Idem, doc. nr. 27/1941.

litera legii –, nu s-a prezentat efectiv la post decât după 6 ianuarie 1941, fostul director Panaitescu luându-și în primire funcția de la reprezentanța diplomatică la Vatican pe la mijlocul aceleiași luni (salarizarea îi era însă ordonanțată de ministrul Educației, care îi trimitea drepturile bănești de la Universitate ca mai înainte, cu mențiunea că era în „misiune specială la Roma”)³².

La 4 ianuarie 1941 profesorul Găzdaru nu ajunsese încă în capitala Italiei, iar Ministrul Educației, T. Brăileanu, solicita reprezentantului României la Roma, Ion Victor Vojen, să fie împrumutată Școlii, aflată într-o situație materială dificilă în contextul trenării momentului instaurării noului director, suma de 10.000 lire it. „până la sosirea profesorului Găzdaru”³³. Noul director a plecat spre Italia la începutul lui ianuarie 1941³⁴, iar mai apoi nu a mai revenit în țară de la post, deși de la 31 martie 1941 nu mai avea nicio însărcinare oficială. Documentele păstrate în Arhivele Naționale ale României, în fondul Ministerului Instrucțiunii, dovedesc numeroasele sale eforturi de a-și redobândi funcția în fruntea Școlii, unul dintre aliații săi în această luptă fiind romanistul italian Giulio Bertoni, care a trimis chiar memorii generalului Antonescu, subliniind valoarea științifică a profesorului Găzdaru și apreciind ca negativă schimbarea sa³⁵. De altfel, Bertoni îi va oferi lui Găzdaru din 1942 posibilitatea de a preda un curs de istoria limbii române la Institutul de Filologie Romanică al Universității din Roma, pe care profesorul îl va susține până în 1946.

În anii în care a rămas în capitala italiană, Dumitru Găzdaru a coordonat politic grupul legionar din Italia, întreținând legături cu secretariatul Partidului Fascist, chiar dacă oficial Italia nu a servit ca punct de refugiu pentru legionarii fugari după înăbușirea rebeliunii de la sfârșitul lui ianuarie 1941³⁶. Considerăm că nu e deloc întâmplător faptul că Horia Sima, aflat la sfârșitul anului 1942 în

³² ANR, Fond Ministerul Instrucțiunii, dos. nr. 979/1941, f. 23-24, 79-80.

³³ Idem, f. 2.

³⁴ Sosît la 6 ianuarie 1941 la Roma, la 11 ianuarie 1941 Găzdaru își relua deja atribuțiile de director. Vezi AAR, Dos. Șc. Rom., vol. 6, f. 282v; S. Mândruț, *op. cit.*, p. 370, 373; Dănuț Doboș, *Procesul politic al învățământului superior românesc (1945)*, „Cronica. Revistă de cultură, renaștere românească, integrare europeană”, Iași, an 29, 1994, 1382, nr. 2, 16-31 I 1994, p. 4.

³⁵ Vezi de ex. memoriul lui G. Bertoni din 18 iunie 1941 adresat generalului Ion Antonescu. ANR, Fond Ministerul Instrucțiunii, dos. nr. 979/1941, f. 224-226.

³⁶ Din grup făceau parte Nicolae Caranica, șef al garnizoanei de la Roma, Eugen Coșeriu, Stoica, Mircea Popescu, Șerban Germani, Gheorghe Uscățescu, pe atunci student, venit din țară în primăvara lui 1941 împreună cu judecătorul Ciril Popovici, poetul Ioan Bucur și soția acestuia, Maria (sosiți la Roma în martie 1941 – poetul va muri apoi ca urmare a unei afecțiuni pulmonare în noiembrie 1941), Aurel Răuță, funcționar al Camerei de Comerț româno-germane de la Berlin (ajuns în capitala italiană în octombrie 1942 de teama de a nu fi trimis la Rostock), studentul Gheorghe Caraiani, originar din Bulgaria etc. Ministrul României la Roma, comandantul legionar Ion Victor Vojen, numit în funcție în octombrie 1940, pactizase după rebeliune cu guvernarea antonesciană, însă aceasta nu l-a ajutat să își păstreze funcția, fiind înlocuit câteva luni mai târziu cu ministrul Grigorcea. H. Sima, *Prizonieri ai puterilor Axei*, Edit. Metafora, 2005, p. 50, 184-185.

Germania –, unde i se stabilise domiciliu forțat după ce peregrinase prin întreaga Europă (Bulgaria, Viena, Berlin) în urma înfrângerii rebeliunii –, a fugit în Italia la 15 decembrie 1942, în încercarea de a obține sprijin de la Mussolini, cu pașaportul pe care îl aveau doi foști bursieri ai Școlii, soții Valdemar Clain și Elvira Olinescu Clain. Arheologul Vl. Clain își încheiase stagiul la Școală în 1940, însă a rămas apoi la Roma cu soția, care a fost bursieră până în 1942, iar Ministerul Culturii Naționale și Cultelor le aproba chiar în august 1941, în mod excepțional, posibilitatea de a locui în instituție, date fiind condițiile speciale de război, mai ales că arheologul era din Bucovina. La sfârșitul lui 1942, soții Clain se aflau la Berlin, unde arheologul își continua studiile de specialitate, iar doamna Clain, atunci însărcinată, a reușit să obțină viza mult dorită de la consulatul italian din capitala Germaniei sub pretextul că dorește să își aducă pe lume copilul la Roma, oraș de care rămăsese legată³⁷.

Distanțarea lui D. Găzdaru față de Horia Sima și apoi de grupul condus de acesta s-a produs după 1944, în condițiile în care fostul director al Școlii Române de la Roma nu obținuse din partea lui Sima desemnarea în funcția de ministru al Guvernului Național Român de la Viena (guvern constituit la 10 decembrie 1944 cu acordul Germaniei naziste) pe lângă Republica de la Salò, postul fiindu-i acordat lui Emil Bulbuc, cu toate că profesorul Găzdaru tratase după 23 august 1944, în cadrul unei audiențe la Mussolini, problema apropierei dintre Mișcarea Legionară și cercurile fasciste italiene pe fondul încercărilor de rezistență împotriva trupelor aliate³⁸.

La 24 iulie 1947, Găzdaru a fost semnalat de Serviciul Special de Informații al României printre emigranții români din Italia care erau ostili regimului comunist. În 1949 Găzdaru va pleca în Argentina, unde a rămas apoi pentru tot restul vieții³⁹ – ca profesor la Universitățile din Buenos Aires și La Plata –, fiind urmat de unul dintre foștii bursieri ai Școlii, arhitectul Ovidiu Coatu, cu care împărtășise aceleași orientări politice⁴⁰.

³⁷ *Ibidem*, p. 178-190, mai ales subcapitolul 8 din Cap. XI. *Fuga în Italia*, intitulat *Vladimir Clain*.

³⁸ *Idem*, *Guvernul național român de la Viena*, Edit. Metafora, 2005, p. 92-93.

³⁹ Găzdaru a făcut parte din conducerea Societății Academice Române, înființată la Roma în 1957 din inițiativa monseniorului Octavian Bârlea, fiind în fruntea secției filologice, unde îl avea ca secretar pe Gheorghe Caragață. Societatea era structurată pe patru secții, președinte al secției istorice fiind Scarlat Lambrino și secretar Virgil Mihăilescu. La conducerea secției de filosofie și teologie se afla Mircea Eliade, secretar fiind Alexandru Mircea, iar coordonarea secției de istorie literară, literatură și artă era asigurată de Basil Munteanu ca președinte și de N. A. Gheorghiu ca secretar. În Argentina, Găzdaru a editat în anii 1951-58 revista de cultură românească „Cuget Românesc”, precum și revista legionară „Pământul strămoșesc” (1974-79). F. Manolescu, *op. cit.*, p. 214-216, 560-563, 626.

⁴⁰ Biblioteca dell'Accademia di San Luca, Fondo Giuseppe Lugli, Corrispondenza varia, Cartella 02, foglio 320-321 (scrisorile lui Ovidiu Coatu adresate lui G. Lugli de la Buenos Aires, în 9 iulie 1949 și cu ocazia noului an 1950). Scrisorile fac parte din volumul pe care-l pregătim spre publicare, intitulat *Accademia di Romania. Documente. Corespondența directorilor și elevilor Școlii Române din Roma*. Acesta cuprinde întreg materialul arhivistic pe tema dată, păstrat în Fondul Giuseppe Lugli de la Biblioteca dell'Accademia di San Luca din Roma

Școala Română de la Roma a avut mult de suferit de pe urma situației politice a României începutului anilor '40. Influența regimurilor ideocratice s-a reflectat și asupra organizării și a vieții cotidiene a instituției, care dobânda treptat valențele unei oficine de propagandă, lucru consfințit mai apoi prin noua lege de organizare antonesciană din 1941. Ziarele legionare relatau „implicarea activă” a instituției în evenimentele propagandistice ale guvernării și o serie de bursieri sau foști bursieri ai Școlii își exprimau opiniile în presa „verde” a vremii. La „ziarul liber de luptă și doctrină românească”, „Buna Vestire”, au colaborat în toamna anului 1940 Didona Dinescu Loreti și Enzo Loreti⁴¹, Vl. Clain, iar Vladimir Dumitrescu vizita instituția în noiembrie 1940, în calitate de secretar general al Ministerului Educației Naționale, Cultelor și Artelor⁴², în cadrul delegației conduse de generalul Antonescu. De altfel, Vladimir Dumitrescu, elev al Școlii în anii '20, s-a numărat printre intelectualii din Mișcarea Legionară – P. P. Panaitescu, Horațiu Comaniciu, Constantin Noica, Emil Cioran –, care vor da contur, prin articolele publicate în ziarul „Cuvântul”, ideologiei revoluționare a regimului național-legionar (vezi mai ales articolul *Între două lumi* în care Dumitrescu oferea o perspectivă extrem de radicală asupra vieții politice românești interbelice, insistând asupra faptului că doar Mișcarea Legionară ar reuși să răspundă necesităților adânci ale „neamului”, acolo unde toate regimurile precedente, democratice sau dictatoriale au dat greș)⁴³. Un alt fost bursier al Școlii Române din anii 1923-25, Claudiu Isopescu, atunci profesor de limba și literatura română la Universitatea din Roma, s-a implicat încă de la începutul lunii septembrie 1940 în constituirea la Roma a unui „birou de presă și propagandă românesc”. Biroul își instalase sediul în Hotelul Bocca di Leone de pe strada omonimă și era alcătuit din Titus Vifor Panaitescu (consilier de presă însărcinat cu serviciile de propagandă) – a cărui orientare fascistă și apropiere ideologică de cercurile fasciste italiene era cunoscută de la începutul anilor '20 –, Claudiu Isopescu (consilier cultural), Ion Ghergher (secretar de presă), Horia Vanița (atașat de presă), Magda Cuza (secretară de presă) și Otilia Ghibu (funcționar). Așa cum rezultă din documentele păstrate la Arhiva Istoric-Diplomatică a Ministerului Afacerilor Externe de la Roma, autoritățile italiene își puneau problema la 3 septembrie 1940 dacă funcționarea amintitului organism era autorizată, iar Ministerul Regal de Război din Italia pusese biroul sub

⁴¹ Enzo Loreti, *Solie legionară*, „Buna Vestire”, ser. 2, a. 4, 20 octombrie 1940, nr. 32, p. 1; Idem, *Ambasceria Legionaria*, loc. cit., p. 6; Idem, *Romania a reînviat* (trad. rom. Didona Dinescu-Loreti), „Buna Vestire”, an 4, 22 octombrie 1940, nr. 33, p. 1,3; Idem, *Ceasul românismului de pretutindeni*, „Buna Vestire”, an 4, 3 noiembrie 1940, nr. 44, p. 1,3.

⁴² Date referitoare la vizita lui Vl. Dumitrescu la Roma vezi în „Buna Vestire”, an 4, 21 noiembrie 1940, nr. 58, p. 3, unde apar detaliile primirii făcute de secretarul Partidului Național Fascist, Adelchi Serena, celor doi comandanți legionari, Constantin Papanace, secretar de stat la Finanțe, și Vladimir Dumitrescu, de la Culte și Arte.

⁴³ Vl. Dumitrescu, *Între două lumi*, „Cuvântul”, s. n., an 17, miercuri 16 octombrie 1940, nr. 3.

supraveghere, urmărind activitatea membrilor acestuia. La 4 septembrie 1940, odată cu venirea la guvernare a lui Ion Antonescu, Ministerul Afacerilor Externe din Italia indica faptul că la nivelul Legației României pe lângă Quirinale s-a produs un schimb diplomatic, atașatul de presă al Legației, Alexandru Gregorian, fiind înlocuit cu Titus Vifor Panaitescu, iar Claudiu Isopescu fiind numit atașat cultural⁴⁴. Propaganda naționalistă a reprezentat încă de la începutul regimului antonescian unul dintre principalii piloni ai discursului politic – subsumat cauzei reîntregirii naționale cu sprijinul puterilor Axei –, și s-a servit de specialiștii în domeniu, filologi și istorici, unii dintre ei pregătiți la Școala Română de la Roma și proximi ideilor dreptei românești.

Cu participarea unora dintre bursierii Școlii Române de la Roma s-a organizat la 13 septembrie 1940, în Biserica Santi Sergio e Bacco de lângă Colosseum, unde se aflau atunci osemintele lui Inochentie Micu-Klein, o slujbă religioasă în memoria lui Vasile Christescu – fost bursier al Școlii în anii 1930-31 și comandant legionar –, asasinat în locuința sa în 1939, în anii represiunii carliste⁴⁵, iar la 18 octombrie 1940, la sosirea la Roma a noului ministru pe lângă Quirinale, avocatul Ion Victor Vojen, presa legionară menționa că la ceremonia de întâmpinare a acestuia organizată în gara Termini au participat, alături de reprezentantul Ministerului de Externe italian, de membrii Legației în frunte cu ministrul Raoul Bossy, și *directorul, secretarul și membrii Școlii Române de la Roma*, precum și un grup de legionari⁴⁶. Era un moment dificil pentru Accademia di Romania, iar directorul Panaitescu, în speranța de a-și păstra postul, a încercat inițial chiar să pactizeze cu regimul. Emil Panaitescu sublinia în adresele către Traian Brăileanu din octombrie 1940 că întotdeauna i-a tratat bine pe membrii Școlii care erau legionari, chiar dacă o analiză a vieții interne a instituției din anii '30 tinde să indice tocmai contrariul (vezi cunoscuta dispută dintre Emil Panaitescu și V. Christescu de la începuturile anilor '30, care a avut ecou nu numai în cercurile academice, ci și în presa românească a vremii, soldată cu excluderea lui Christescu din Școală în al doilea an de perfecționare la Roma). În orice caz, se poate afirma cu certitudine că directorul Panaitescu a încercat să sustragă comunitatea studioșilor din Valle Giulia de sub influența disputelor și manifestărilor politice, îndeosebi extremiste, chiar dacă a avut printre bursieri atât simpatizanți sau membri ai extremei drepte

⁴⁴ Vezi Archivio Storico Diplomatico del Ministero degli Affari Esteri, Roma, Fondo Ministero della Cultura Popolare, busta 318, telespresso nr. 11317 („riservato” e „segreto”) și telespresso nr. 61.III0/II6 al Ministerului Afacerilor Externe italian.

⁴⁵ Didona Dinescu-Loreti, *Reculegere legionară la Roma*, „Buna Vestire”, a. 4, 11 octombrie 1940, nr. 29, p. 3. Despre sfârșitul lui V. Christescu vezi și Enzo Loreti, *Noapte sfântă*, „Buna Vestire”, 29 octombrie 1940, nr. 39, p. 1,4. Date și la H. Sima, *Era libertății*, vol. II, Edit. Metafora, 2004, p. 96 sqq.

⁴⁶ Vladimir Clain, *Prezența la Roma a noului ministru legionar pe lângă Quirinal este considerată ca un simbol al legăturilor de prietenie între cele două țări latine*, „Buna Vestire”, an 4, 24 octombrie 1940, nr. 35, p. 3.

românești (arheologii V. Christescu, Vl. Clain etc.), cât și adepți ai bolșevismului (sculptorul Gabriel Popescu etc.)⁴⁷.

După numirea lui Găzdaru în fruntea Școlii Române, momentul cel mai important în sistemul propagandistic al României Legionare în care a fost implicat și Institutul român din capitala Italiei a fost vizita generalului Antonescu la Roma. Generalul a vizitat Școala vineri, 15 noiembrie 1940, orele 11.15, după ce dimineața începuse cu un scurt popas la Forul lui Traian, lui Antonescu fiindu-i prezentate ultimele lucrări de reproducere a metopelor Columnei, în vederea

⁴⁷ Vezi memoriul adresat de Emil Panaitescu ministrului Traian Brăileanu la 10 octombrie 1940, în care directorul Școlii încerca să sondeze poziția Ministerului Educației în legătură cu menținerea sa în funcție, făcând însă și afirmații care erau evidentul produs al unei excesive atitudini de *captatio benevolentiae*. „Țineam [...] să știu mai precis – arăta Panaitescu în respectivul memoriu – dacă în noul Stat legionar, Școala Română din Roma își va putea menține tradiția, pe care o pot afirma fără sfială că a fost spre cinstea și prestigiul României și a creat în lumea științifică cea mai bună reputație Instituției întemeiată de V. Pârvan și condusă de mine în ultimii ani. Amintesc iarăși că în toate împrejurările am ferit cu multă îndărătnicie Instituția de orice amestec politic, iar când am avut, printre membrii Școlii, legionari, am știut să-i ocrotesc astfel ca niciunul dintre ei să nu fi avut de suferit. O făceam cu grija care o aveam și pentru copilul meu alături de care, la știrea uciderii Căpitanului, a trebuit să stau să-i șterg lacrimile și să-mi stăpânesc tulburătoarea revoltă. Iertați-mi această mărturisire. Nu știu ce este adevărat, dar ajung și până la mine multe zvonuri despre o schimbare la direcția Școlii. Mi se aduce vreo vină? Vă rog un singur lucru: înainte de a lua o deciziune să mi se precizeze vina și să fiu chemat la răspundere. Am limpede conștiința de ceia ce cu sfortări imense, cu devotament și cu iubire am săvârșit pentru instituția din Valle Giulia spre a nu apărea în fața oricărei judecăți. Atitudinea mea în Italia? Este clară și prea bine cunoscută: am fost hotărât împotriva sancțiunilor, împotriva garanției Angliei și pentru o politică alături de Italia. O știu aceasta Români și Italienii, în frunte cu B. Mussolini care personal mi-a trimis cea mai înaltă decorație pe care mi-o putea acorda, după ce la *inițiativa mea* și nu a altor oficialități române, a venit să inaugureze Școala noastră. Nu am fost legionar, dar cine dintre cei cari m-au cunoscut mai deaproape nu poate să mărturisească ce am gândit și simțit eu în diferite împrejurări? Comandantul Legiunii și Conducătorul Statului declară că cei buni și cinstiți vor fi primiți în legiune. Aș fi însă un nevrednic să cer în acest moment înscrierea, când, chemați sau nechemăți, vântură vorbe despre Direcția Școlii. Din partea d-voastră aștept un act de dreptate, pe care n-au îndrăznit predecesorii d-voastră să-l facă de frica și teroarea dlui Iorga. În toți anii dl. N. Iorga a combătut cu înverșunare și cu oribile mijloace recomandarea mea la Direcția Școlii. Academia Română a făcut totuși o recomandare fără termen. Ministerul după multe ezitări m-a confirmat cu o decizie, iar nu așa precum era legal cu un *decret*, pe care în zadar l-am cerut. Vă rog pe d-voastră să faceți această reparație. Pot de altfel să vă spun că nu am intenția să rămân pe veșnicie la Direcția din Valle Giulia. Aș vrea numai să termin studiul și ediția mare pe care o pregătesc pentru Direcția Muzeelor Vaticanului, care o publică pe socoteala sa, despre coloana Traiană și să văd adusă la București reproducerea completă a coloanei. Pentru această operă am muncit de vreo trei ani. N-ar fi un păcat să n-o pot duce la sfârșit? Pe urmă să vină alții mai tineri, mai buni și să facă lucruri mai frumoase, mai utile și mai mărețe de cât am putut eu îndeplini [...] M-am înscris în Frontul R.N. și în Partidul Națiunii când mi s-a cerut de către Miniștrii României la Roma. Miniștrii României la Roma mi-au atras atenția de repetate ori. Unul din ei a insistat să fac înscrierea telegrafic, susținând că sunt în întârziere” [în realitate directorul Panaitescu, țărănist convins la începutul anilor '20 și deputat din partea Partidului Țărănesc în Cameră în legislatura 1920-22, liberal convins în anii '30 și deputat al Partidului Național Liberal în legislaturile 1927-28 și 1933-37, a purtat la sfârșitul anilor '30 cu demnitate și uniforma Frontului – în respectiva ținută l-a întâmpinat pe regele Vittorio Emanuele al III-lea la vernisajul expoziției Școlii din mai 1940 –, iar în raporturile cu Benito Mussolini folosea încă de la începuturile anilor '30 salutul fascist]. ANR, Fond Em. Panaitescu, dos. nr. 267, f. 1-3. Vezi și Idem, Fond Ministerul Instrucțiunii, dos. nr. 663/1937, f. 11.

reconstituirii monumentului la București⁴⁸. La Școală a fost primit de directorul Găzdaru, de bursierii instituției și de membrii coloniei românești de la Roma și a vizitat biblioteca, sălile de studiu și dormitoare, solicitând informații despre promoțiile mai vechi și despre necesitățile institutului și susținând o scurtă cuvântare în sala de conferințe⁴⁹. În după-amiaza aceleiași zile a fost organizată la orele 17 o recepție la Școala Română, cu participarea reprezentanților înaltei ierarhii fasciste, din partea română a membrilor delegației în frunte cu ministrul Propagandei, Alexandru Constant, a personalului Legației românești la Roma și a coloniei române din capitala Italiei. Punctul central al programului a fost vizionarea unui film românesc legionar și intonarea imnurilor Legiunii⁵⁰.

Schimbările politico-teritoriale pe care le-a cunoscut România în anul 1940 și-au pus amprenta nu numai asupra direcțiunii Școlii Române de la Roma, ci au interferat și cu modul de organizare și funcționare al amintitei instituții de cultură.

În toamna anului 1940, Ministerul Educației Naționale, în urma desființării Universității din Cernăuți, a luat decizia ca timp de doi ani, prin rotație, una dintre Universitățile țării să aibă câte trei locuri de membri în loc de două, pentru fiecare dintre Școlile Române de la Roma și Paris. Ordinea în care era atribuit locul anual în plus unei Universități era cea stabilită prin Regulamentul de funcționare a Școlilor din 1921, anume București, Iași și Cluj, așa că dacă Universitatea capitalei își rezerva trei locuri pentru recomandările din 1941-42, Universității Mihăilene i se făcea cunoscut că a treia bursă pentru Școala Română din Roma va fi liberă în anul școlar 1942-43 pentru doi ani⁵¹, iar Universitatea clujeană refugiată la Sibiu era anunțată că începând cu anul academic 1943-44 va avea, timp de doi ani, trei locuri de membri⁵². Problema va fi apoi soluționată din mai 1942, odată cu adoptarea noului Regulament de organizare a Școlilor Române de la Roma și Paris, care preciza la art. 17 că fiecare Facultate de Litere, precum și cea de arhitectură vor avea în fiecare an câte cel mult doi membri în fiecare Școală (deci erau anulate practic locurile rămase de la Cernăuți)⁵³.

⁴⁸ Inițiativa promovată de Emil Panaitescu s-a inserat puternic în discursul naționalist antonescian, asigurând fostului director al Școlii – așa cum am mai amintit – numirea pe un post de consilier cultural cu misiune specială în cadrul Legației României de pe lângă Sfântul Scaun, numire făcută direct din voința lui Ion Antonescu. De reținut că ziarele romane au publicat la 16 noiembrie 1940 un articol manifest semnat de generalul Antonescu și intitulat *Omagiu Creatorului*, axat pe ideea romanității românilor testimoniată de Columna lui Traian („Suntem născuți dintr-un imens și răsunător peste veacuri triumf. Mărturie vie, indiscutabilă și irefutabilă este și azi și va fi deapururi, Columna lui Traian”). „Buna Vestire”, ser. 2, an 4, 19 noiembrie 1940, nr. 56, p. 5.

⁴⁹ Idem, 17 noiembrie 1940, nr. 55, p. 8.

⁵⁰ Date și în H. Sima, *Era libertății*, vol. I, p. 236.

⁵¹ Vezi adresa 218.508/1940 din 6 noiembrie 1940. ANR, Fond Ministerul Instrucțiunii, dos. nr. 874/1940, f. 79v.

⁵² Vezi adresa nr. 161.257/1940 din 27 septembrie 1940. S.J.A.N. Cluj, Fond Univ. din Cluj, Fac. de Lit., dos. nr. 432-1940.

⁵³ Regulamentul de organizare din 28 mai 1942, „Monitorul Oficial”, a. CX, 29 mai 1942, nr. 122, p. 4417.

Reorganizarea Școlii Române din Roma, discutată în cadrul Academiei Române în anii 1935-38 din necesitatea de adaptare a normelor legislative după care funcționa Institutul din Valle Giulia și care datau de la începutul anilor '20 la evoluțiile instituționale ulterioare, a trenat până în anii războiului și a fost repropusă în cheie ideologică în perioada guvernării național-legionare. În toamna anului 1940, Comisiunea pentru coordonarea activității culturale a Academiei Române a propus ca legea Școlii Române din Roma să fie completată în vederea lărgirii cadrului de activitate al instituției. Reorganizarea a fost inițiată la sugestia matematicianului și statisticianului Octav Onicescu, membru corespondent al Academiei Române, președinte al Asociației Amiciția Italo-Română și membru al Mișcării Legionare. Chestiunea a fost discutată în ședința Academiei Române de la 25 octombrie 1940, când și-au expus părerile Andrei Rădulescu (care opina că trebuie lărgit cadrul activității Școlii și inclus și dreptul ca obiect de specializare), Th. Capidan (care era de părere că Școala trebuie transformată după modelul recent înființatului Institut Românesc de la Berlin, condus de Sextil Pușcariu), Șt. Ciobanu (care arăta că Școala trebuie să aibă și un rol de propagandă culturală), O. Onicescu (care pleca de la premisa necesității lărgirii activității Școlii, ea urmând să devină „centrul de conducere al activității spirituale românești în Italia”), Al. Lapedatu (care arăta că este necesară organizarea, „fără însă să se aducă vreo atingere preocupărilor care au format scopul principal al Școalei” și care menționa că bursierii trebuie să fie recomandați de Academia Română), preotul N. M. Popescu (care susținea că Școala de la Roma este o instituție serioasă și că prin noua lege care se propune „se va strica mai degrabă, decât să se aducă un bine”, opinând că e util să se mențină organizarea existentă, iar pentru celelalte științe să se creeze un institut separat) și I. Petrovici (care mergea la rândul său pe ideea lărgirii activității instituției, pentru că Italia modernă oferă posibilități de specializare cu mult mai variate). S-a decis ca o comisie compusă din Gr. Antipa, A. Rădulescu, O. Onicescu și Tr. Săvulescu să elaboreze un proiect de lege, care să fie supus apoi aprobării Comisiei Culturale și să fie prezentat generalului Antonescu⁵⁴. Pe fundalul apropiatei vizite a generalului Ion Antonescu la Roma, în noiembrie 1940, problema a fost expusă acestuia, la 31 octombrie 1940, de o delegație compusă din președintele Academiei C. Rădulescu-Motru, președintele Comisiei Culturale Gr. Antipa și Octav Onicescu, ultimul insistând pentru o lărgire a disciplinelor cultivate în Școală, direcție pe care, de altfel, au mers întotdeauna reprezentanții științelor exacte, nemulțumiți de orientarea prin excelență umanistă a Institutelor de studii superioare de la Roma și din Franța⁵⁵. În plus, pe lângă augmentarea rolului Academiei Române în conducerea și funcționarea instituției din Valle Giulia, se mergea pe ideea sporirii rolului de propagandă românească în Italia pe care trebuia să îl aibă Școala în noul context politic („Pe de altă parte – se arăta în propunerea

⁵⁴ AAR, Dos. Șc. Rom., vol. 6, f. 180.

⁵⁵ Vezi memoriul înaintat lui Antonescu în Idem, f. 169-170.

de dezvoltare a Accademiei di Romania semnată de C. Rădulescu-Motru – Italia, devenind acum un mare imperiu, cu un rol preponderent în conducerea și organizarea lumii, este fără îndoială că noi trebuie să folosim orice ocazie spre a-i face să ne cunoască sub toate aspectele reale ale firei și culturii noastre și nu după cum suntem descriși în continuele campanii de ponegrire ce se duc mereu în contra poporului și țării noastre. Expoziții permanente de produse ale muncii fizice, intelectuale și artistice a poporului nostru, publicații științifice despre țară și popor, conferințe ținute de cei mai talentați oameni de știință ce-i avem, asupra stărilor culturale de la noi, concerte de muzică clasică românească etc. etc., toate aceste – cu dibăcie organizate – trebuie să alcătuiască de acum înainte activitatea de toate zilele a Institutului nostru de cultură de la Roma. Această Școală, care astăzi întreține abia 12 studenți în internatul ei și îi ajută să se perfecționeze în specialitatea lor, trebuie, de acum înainte, să devină o ambasadă culturală a Neamului Românesc în acest mare centru cultural al lumii⁵⁶). În momentul respectiv generalul Antonescu a fost, în principiu, de acord cu propunerea de dezvoltare a Școlii de la Roma, admitând sporirea prerogativelor Academiei în raport cu Institutul din capitala Italiei, în sensul că selectarea bursierilor urma să se facă de Academie, și nu de Facultăți, cum se procedase până atunci, și hotărând doar o extindere a sferei disciplinelor promovate în Școală la nivelul științelor juridice. De asemenea, generalul Antonescu a solicitat Comisiei Culturale o urgentă redactare a proiectului de lege, dorind să îl vadă materializat înainte de plecarea sa la Roma⁵⁷.

Până la urmă reorganizarea Școlii Române din capitala Italiei a fost operată abia în primăvara anului 1941, când în fruntea Ministerului Educației s-a aflat generalul Radu Rosetti, membru al Academiei Române. Proiectul legii, promulgată la 16 mai 1941 și care avea în vedere reorganizarea ambelor Școli, de la Roma și Fontenay-aux-Roses, a fost întocmit de o comisie formată din patru profesori universitari, foști membri ai amintitelor instituții, și pusă sub președinția delegatului Academiei Române, Ion Petrovici⁵⁸. Încă de la 4 martie 1941, Ministerul Educației Naționale făcea cunoscut Academiei Române textul unui

⁵⁶ Idem, f. 169v-170.

⁵⁷ „Analele Academiei Române. Desbaterile”, 1940-1941, tom. LXI, p. 27 (ședința de la 1 noiembrie 1940). Generalului Antonescu îi fuseseră prezentate o serie de principii pentru completarea legii Școlii. Acest anteproiect de decret-lege pentru reorganizarea Școlii Române de la Roma, formulat de Gr. Antipa, era structurat pe 8 articole și prevedea, în esență, lărgirea sferei de activitate a Școlii – atât prin deschiderea spre drept, științe economice și sociale, științele pozitive teoretice și aplicate, cât și pentru a îndeplini și un rol de propagandă culturală românească în Italia (art. I și V) –, pe de o parte, iar pe de altă parte sporirea rolului Academiei Române, care să aibă „din toate punctele de vedere, conducerea superioară a ei” (de la recomandarea directorilor – numiți pe 3 ani, cu posibilitate de reînnoire a mandatului după fiecare 3 ani – și a personalului științific, la controlul bugetelor anuale ale Școlii și întocmirea noului regulament, art. VI-VIII). Vezi variantele de anteproiect în AAR, Dos. Șc. Rom., vol. 6, f. 173-175.

⁵⁸ „Analele Academiei Române. Desbaterile”, 1940-41, tom. LXI, p. 126 (ședința din 16 mai 1941).

memoriu pe care profesorul la Universitatea din Cluj-Sibiu, Constantin Marinescu, îl înaintase ministrului Rosetti la 24 februarie 1941, în calitate de fost elev al Școlii din Franța, de apropiat al marelui Iorga și de cunoscător al problemelor ambelor instituții. Memoriul conținea o serie de propuneri privind reorganizarea Școlilor Române de la Roma și Paris, atingând probleme legate de specializările care erau promovate în cele două instituții, de numirea directorilor, subdirectorilor și membrilor, de organizarea internă a institutelor⁵⁹. Acest proiect a stat la baza legii de organizare din 16 mai 1941 și va consfinți juridic statutul de oficiină de propagandă pe care instituția a început să îl dețină din perioada României Legionare.

Viața internă a Școlii, activitatea și cercetările *alumni*-lor au fost afectate de climatul neprielnic provocat de război, cu începere chiar de la dificultatea de deplasare a bursierilor. Din seria de membri noi din anul academic 1940-41, de exemplu, trei nu s-au putut prezenta nici până în perioada Paștelui din 1941, pentru că din ianuarie anul respectiv permisul de intrare în Italia era aproape imposibil de obținut și chiar cel de tranzit ridica mari dificultăți⁶⁰. La Școală se aflau atunci ca bursieri Ștefan Pascu de la Cluj, Dinu Adameșteanu de la București, Elvira Olinescu Clain și Valdemar Clain de la Cernăuți, Constantin Vicol și D. Marin de la Iași, Gh. Nencescu de la București, Gh. Maxim de la Cernăuți, filologul Nicanor Rusu, sculptorul Florea Stoica, pictorul Eugen Drăguțescu. Clasicistul Eugen Dobroiu, recomandat de Universitatea de la Cluj (aflată în refugiu), va ajunge la Roma doar în vara lui 1941⁶¹, în timp ce arhitecții care fuseseră numiți membri ai Școlii de la Roma în 1940, Ovidiu Coatu și Virgil Antonescu, făceau întâmpinări repetate la începutul anului 1941 la Ministerul Educației pentru ca să obțină toate actele necesare plecării. Lui V. Antonescu nu îi fusese încă eliberat pașaportul la 2 ianuarie 1941 și solicita intervenția Ministerului în problemă⁶², iar odată obținută viza consulară, la 23 ianuarie, se lovide de restricțiile impuse de Siguranța statului după rebeliunea legionară, așa că reclama din nou sprijinul Ministerului la Siguranță, arătând că nu făcuse niciodată vreun fel de politică⁶³. Era deja luna aprilie 1941 și arhitectul V. Antonescu întreprindea în continuare demersuri pentru obținerea vizei de tranzit maghiare și germane, iar la mijlocul lui iunie nu se putuse încă prezenta la Școală⁶⁴. O. Coatu reușise să își aranjeze situația în țară doar la

⁵⁹ AAR, Dos. Șc. Rom., vol. 6, f. 215-220.

⁶⁰ Idem, vol. 6, f. 234v-235.

⁶¹ Eugen Dobroiu nu reușise să își obțină toate actele pentru a ajunge la Roma nici la mijlocul lunii iunie 1941. La vremea respectivă mai lipseau la apel doar doi membri. Abia la 19 iulie 1941, după aproape un an, Dobroiu pleca spre Accademia di Romania. Vezi adresa 256/1941 din 14 iunie 1941 a Școlii Române din Roma către Universitatea din Sibiu (semnată de „locțiitorul” de director V. Vătășianu). S.J.A.N. Cluj, Fond Univ. din Cluj, Fac. de Litere, dos. nr. 528-1941, f. 33; dos. nr. 551-1941.

⁶² ANR, Fond Ministerul Instrucțiunii, dos. nr. 979/1941, f. 1.

⁶³ Idem, f. 49

⁶⁴ Idem, f. 104, 195.

sfârșitul lui ianuarie și după rebeliune cerea Ministerului Educației să intervină la Siguranța statului pentru obținerea vizei de ieșire⁶⁵. La fel ca V. Antonescu, la mijlocul lui aprilie solicita încă vizete de tranzit maghiară și germană⁶⁶. A ajuns la Roma abia la 9 iunie 1941, după un drum plin de peripeții pe care l-a început întâi prin Iugoslavia și în cele din urmă l-a făcut prin Budapesta și Viena. Sosit la Accademia di Romania, arhitectul Coatu solicita să îi fie plătită bursa încă de la început, deoarece avusese cheltuieli mari de călătorie⁶⁷. De altfel, în martie 1941 directorul Găzdaru făcuse întâmpinări la Ministerul Educației Naționale pentru ca bursierilor recomandați în 1939 și care ajunseseră mai târziu la Școală din cauza formalităților complicate de ordin militar și polițienesc dictate de noua situație internațională (Dinu Adameșteanu și Ștefan Pascu) să le fie acordate retroactiv bursele pe perioada în care nu reușiseră să fie prezenți în instituție din motive independente de voința lor. Cum bursele lor neridicate intraseră atunci în veniturile Școlii ca subvenție extraordinară, directorul Găzdaru solicita aprobarea Ministerului pentru ca plata retroactivă către cei doi bursieri să se efectueze din bursele care rămăseseră disponibile la Școală în 1941 tot din cauza complicațiilor obținerii vizelor și a permiselor de intrare-ieșire pe care le întâmpinau membrii instituției, condiția fiind ca Adameșteanu și Pascu să fie reținuți la Școală pentru a-și continua cercetările și după data de 30 septembrie 1941, când le expira stagiul, pe o perioadă echivalentă cu aceea în care au lipsit la începutul specializării⁶⁸.

Arhivele Universităților țării indică în anii respectivi numele unor bursieri recomandați pentru Școala de la Roma, unii dintre ei numiți apoi de Minister, care de multe ori nu au mai apucat să ajungă la instituție, deși aveau toate actele în regulă pentru a fi considerați membri Accademiei di Romania. Alții au ajuns la Școala de la Roma deoarece războiul nu le permitea să ajungă în Franța ocupată, iar Ministerul Educației le-a transferat bursa în capitala Italiei, pentru ca aceasta să nu se piardă. Dumitru Marin, de exemplu, fusese numit în 1940 bursier al Școlii din Franța la recomandarea Literelor ieșene, însă în condițiile războiului neputând ajunge acolo, a fost transferat la Roma, unde a fost mai apoi acceptat de noul director Scarlat Lambrino și pentru anul 1941-42 ca membru al Accademiei di Romania⁶⁹.

Cum majoritatea muzeelor italiene erau închise la începutul anilor '40 în condițiile războiului și posibilitățile călătoriilor de studii reduse, o bună parte a activității de documentare a bursierilor Școlii Române de la Roma avea de suferit, mai ales cea a artiștilor sau arheologilor. Pentru aceștia din urmă existau însă

⁶⁵ Idem, f. 48.

⁶⁶ Idem, f. 105.

⁶⁷ Idem, f. 313.

⁶⁸ Idem, f. 89 (adresa lui D. Găzdaru din 12 martie 1941 și răspunsul pozitiv al Ministerului din 29 martie 1941).

⁶⁹ Idem, f. 330-331, 338.

compensații, deoarece toate bibliotecile romane permiteau accesul cititorilor, ca și o mare parte a arhivelor⁷⁰. Situația Accademiei di Romania era incomparabil mai bună decât cea a Școlii de la Fontenay-aux-Roses, care după declanșarea mării ofensive germane asupra Franței la 10 mai 1940 avea să cunoască războiul „pe viu”. La Școala de lângă Paris au fost construite atunci un adăpost și o tranșee, iar mai apoi, localitatea fiind în zona ocupată de germani, izolarea față de România era aproape completă⁷¹. Instituția și-a pierdut directorul în noiembrie 1940 și nici peste un an situația nu era mai bună, noul director C. Marinescu arătând la 8 octombrie 1941 Universităților țării, care continuau să facă recomandările de rigoare la solicitarea Ministerului de resort, că nu era în măsură în momentul respectiv să precizeze ce locuri libere ar avea în instituție și indicând că se duceau tratative „de caracter oficial pentru repunerea în funcțiune a Școlii Române de la Fontenay-aux-Roses”⁷². În toamna anului 1941, la 5 noiembrie, Ministerul Culturii Naționale va reveni din nou, dispunând amânarea recomandărilor pentru ambele Școli până după adoptarea noului Regulament⁷³.

Spre deosebire de situația gravă de la Școala Română din Franța, la Accademia di Romania – chiar în contextul ingerinței politicului – activitățile științifice consuate au continuat. În anul academic 1940-41 au fost organizate obișnuitele conferințe dublate de „ilustrări de monumente”, partea privitoare la monumentele antice din Roma fiind acoperită de consilierul științific Giuseppe Lugli, iar cea referitoare la exemplele medievale de secretarul V. Vătășianu. Pentru membrii Școlii, consilierul Lugli a susținut în zilele de 21, 28 februarie și 21 martie 1941 o serie de trei prelegeri pe tema *Sviluppo di Roma nel corso dei secoli*. Bursierii au vizitat Palatinul, Ostia, Isola Sacra și Villa Adriana sub conducerea lui Lugli în cadrul a cinci ilustrări de monumente, iar secretarul Vătășianu a organizat șapte conduceri la monumentele medievale, membrilor Școlii fiindu-le explicate de istoricul de artă Catacombele de la San Calisto, Galeria sarcofagelor creștine din Muzeul Lateranense, Bazilica San Paolo fuori le Mura, Bazilica San Giovanni in Laterano, Bazilica Santa Maria Maggiore, Bazilica inferioară și superioară de la San Clemente, Bazilica San Lorenzo fuori le Mura. Sub conducerea directorului Găzdaru, bursierii au vizitat Institutul de Filologie Romanică aflat sub direcția profesorului G. Bertoni⁷⁴.

În perioada în care a funcționat ca director al Școlii, D. Găzdaru a organizat și excursia anuală de primăvară, proiectată de comun acord cu consilierul științific G. Lugli. Ea însă a avut loc doar în luna mai și a fost condusă de

⁷⁰ Raportul „loctiitorului” de director V. Vătășianu din 28 aprilie 1941 în AAR, Dos. Șc. Rom., vol. 6, f. 235; ANR, Fond Ministerul Instrucțiunii, dos. nr. 979/1941, f. 125.

⁷¹ Petre Țurlea, *Școala Română din Franța*, București, Edit. Academiei Române, 1994, p. 89-90.

⁷² S.J.A.N. Cluj, Fond Univ. din Cluj, Fac. de Litere, dos. nr. 619-1941.

⁷³ Idem, dos. nr. 772-1941.

⁷⁴ AAR, Dos. Șc. Rom., vol. 6, f. 236 (raportul lui V. Vătășianu în calitate de „loctiitor” de director către Academia Română din 28 aprilie 1941); ANR, Fond Ministerul Instrucțiunii, dos. nr. 979/1941, f. 126.

V. Vătășianu, întrucât profesorul Găzdaru fusese revocat din funcție. Bursierii au vizitat vreme de 10 zile Orvieto, Florența, Fiesole, Arezzo, Perugia, Gubbio și Assisi sub conducerea lui Vătășianu, sprijinit la Florența de inspectorul Ernesto Scamuzzi – cunoscut egiptolog –, de dr. Alfredo De Agostino la Fiesole – studios al siturilor arheologice din Fiesole –, la Perugia și Assisi de istoricul de artă specialist în Giotto, suprintendent al Monumentelor și Galeriilor din Umbria, Achile Bertini Calosso și de directorul Muzeului Arheologic din Perugia, Umberto Calzoni⁷⁵.

În primăvara anului 1941 au conferențiat la Școala de la Roma Giulio Bertoni, pe subiectul *Contatti ed affinità linguistiche italo-romene*, G. Lugli, vorbind despre *Le prime forme dell'architettura romana* la 11 martie 1941 și Leo Bruhns, directorul Institutului German de Istoria Artei din Roma, pe tema *Deutsche Bibliotheksräume des Barock*⁷⁶. Conferința lui Bertoni, care a avut loc la 4 martie 1941, a deschis șirul prelegerilor de la Accademia di Romania din anul respectiv, fiind precedată de o alocuțiune a directorului Găzdaru, care a prezentat programul de conferințe al anului academic⁷⁷.

În decursul unui an – de la 1 mai 1940 și până la sfârșitul lunii aprilie 1941 – biblioteca Școlii Române sporise cu 812 volume, dobândite prin cumpărare, schimb și donații, aceasta în ciuda condițiilor de scumpete crescândă⁷⁸. Încercarea directorului Găzdaru de a obține de la Ministerul Educației un post de bibliotecar prin detașarea de la București a asistentului său Neacșu Alexe s-a materializat în ianuarie 1941 (pe statele de plată ale Ministerului Educației pentru Școala de la Roma din februarie 1941 era introdus și Neacșu Alexe alături de Găzdaru și Vătășianu, cu o retribuție de 6.351 lei)⁷⁹. De amintit că la 13 decembrie 1940, într-o adresă pe care o încheia cu obișnuitul slogan „Trăiască Legiunea și Căpitanul!”, directorul Găzdaru preciza că prestigiosul fond de carte de 12.000 de volume al Școlii reclama de urgență prezența unui bibliotecar, pentru „ca această bibliotecă să devină un instrument de propagandă a culturii românești în Italia”⁸⁰. Directorul Găzdaru arăta că Ministerul aprobase în principiu crearea unui post de bibliotecar la insistențele predecesorului său și de aceea venea cu o soluție și mai simplă: unul dintre asistenții săi de la Facultatea de Litere din București, Neacșu Alexe – de aceeași orientare politică extremistă ca și Găzdaru, întrucât fusese suspendat din învățământul superior de la Iași în

⁷⁵ „Annales Institutorum quae provehendis humanioribus disciplinis artibusque colendis a variis in urbe erecta sunt nationibus”, Romae, 1940-41, 13, p. 92; AAR, Dos. Șc. Rom., vol. 6, f. 236v.

⁷⁶ „Annales Institutorum”, 1940-41, 13, p. 108.

⁷⁷ AAR, Dos. Șc. Rom., vol. 6, f. 235v (raportul lui V. Vătășianu în calitate de „locțiitor” de director către Academia Română din 28 aprilie 1941).

⁷⁸ Idem, f. 236v.

⁷⁹ ANR, Fond Ministerul Instrucțiunii Publice, dos. nr. 979/1941, f. 51-56.

⁸⁰ Idem, dos. nr. 874/1940, f. 119.

mai 1938⁸¹ –, să fie detașat la Roma pentru a îndeplini funcția de bibliotecar, cu retribuție de asistent, care să îi fie trimisă la Roma cu schimb de favoare, așa încât suma în lire italiene să fie cel puțin egală cu bursa unui membru al Școlii Române de la Roma. Ministerul a aprobat la 20 ianuarie 1941 detașarea lui Neacșu Alexe cu începere de la 1 ianuarie 1941, însă bibliotecarul nu a mai ajuns la Roma, fiind concentrat⁸².

Ar mai fi de reținut că în perioada în care a fost director, D. Găzdaru a făcut intervenții la Ministerul Educației Naționale pentru încadrarea salarială corectă a secretarului permanent V. Vătășianu, recomandând tratamentul financiar corespunzător unui profesor universitar, întrucât activitatea acestuia din urmă în cadrul Școlii surclasa de departe cea depusă de un secretar administrativ (pe lângă administrație – arăta Găzdaru –, secretarul „conduce biblioteca Școlii, conduce și controlează activitatea membrilor din secțiunea specialității sale, face personal studii și cercetări, etc., iar în absența directorului îl înlocuiește cu depline puteri”, fiind în plus și o persoană cunoscută în domeniul său de activitate)⁸³.

La 31 martie 1941 generalul R. R. Rosetti, ministrul Educației Naționale, emitea decizia nr. 70.419/1941 prin care era anulată decizia nr. 211.035 din 28 octombrie 1940 de delegare a profesorului Găzdaru în postul de director al Școlii Române de la Roma cu 1 noiembrie 1940, „întrucât acea delegare s-a dat fără recomandarea Academiei Române”. Anularea era făcută cu data publicării deciziei în „Monitorul Oficial” și Găzdaru era trimis să se prezinte la catedra sa de la Iași (nu la București unde se transferase)⁸⁴. În schimb, nu se amintea nimic de partea cealaltă a deciziei din 28 octombrie 1940 legată de rechemarea lui E. Panaitescu la catedră și de o eventuală repunere în drepturi a acestuia, întrucât Ministerul avea în plan reorganizarea Școlilor de la Roma și din Franța, procedură demarată imediat, la 2 aprilie 1941. La 1 aprilie 1941 decizia Ministerului Instrucțiunii era comunicată atât Facultății de Filosofie și Litere din Iași, cât și directorului Găzdaru la Roma, telegrama solicitând prezentarea neîntârziată a acestuia la catedră.

⁸¹ Vezi decizia Ministerului Educației Naționale, Cultelor și Artelor nr. 222.854/1940 prin care Neacșu Alexe a fost reintegrat pe data de 1 noiembrie 1940 „în postul de asistent pe care l-a ocupat la Catedra de Filologie Romanică (prof. D. Găzdaru) de la Facultatea de Filosofie și Litere din Iași, și s-a trecut împreună cu postul de asistent la Catedra de Filologie Romanică de la Facultatea de Filosofie și Litere din București, unde a fost transferat d-l prof. Găzdaru” („Monitorul Oficial”, a. CVIII, 22 noiembrie 1940, nr. 276, p. 6553), completată de decizia reparatorie retroactivă nr. 248.783/1940, în care se preciza că Neacșu Alexe a fost reintegrat cu data de 1 mai 1938 în amintitul post de asistent de la Iași și „trecut, pe data de 1 noiembrie 1940, împreună cu postul său de asistent, la Catedra de Filologie Romanică de la Facultatea de Filosofie și Litere din București, unde a fost transferat d-l profesor D. Găzdaru”. (Idem, 17 decembrie 1940, nr. 297, p. 6882).

⁸² Adresa din 6 martie 1941. ANR, Fond Ministerul Instrucțiunii Publice, dos. nr. 979/1941, f. 76.

⁸³ Adresa directorului Găzdaru nr. 84/10 martie 1941 către Ministerul Educației Naționale. Răspunsul Ministerului a fost negativ, motivat prin faptul că V. Vătășianu nu era membru al corpului didactic. Idem, f. 81-82.

⁸⁴ Idem, f. 88.

Cu toate că fusese revocat din funcție cu data publicării deciziei în „Monitorul Oficial” (adică 3 aprilie), D. Găzdaru semna la 16 aprilie 1941 o adresă către Ministerul Educației Naționale – ulterior Găzdaru a motivat că adresa de rechemare îi ajunsese prin poștă la Roma doar la 21 aprilie⁸⁵ –, prin care solicita îmbunătățirea situației financiare a bursierilor, în condițiile creșterii scumpetei vieții (lui Ștefan Pascu propunea să i se aprobe un ajutor financiar de 500 lire italiene – din bursa arhitectului Gh. Bobletec, rămasă neridicată pe iulie 1940, arhitectul pierzând involuntar în toamna lui 1940 al doilea an al stagiului de specializare întrucât nu putuse reveni din Ardealul cedat – și tuturor membrilor să le fie acordat un ajutor de masă de 5 lire it./persoană/zi, respectiv 10 lire it. celor trei bursieri căsătoriți dintre cei nouă câți se aflau atunci în Școală, suma aferentă de 1.800 lire it. lunar putând fi acoperită vreme de șase luni și jumătate din disponibilitatea de 12.000 de lire it. pe care o avea direcțiunea din bursele neridicate ale celor care nu putuseră să ajungă la Școală în condițiile războiului). Găzdaru făcea în acest sens referire la situația Școlii din Franța, unde în ultimii ani de funcționare înainte de blocarea raporturilor cu zona ocupată fusese acordată membrilor din partea direcțiunii câte o masă gratuită zilnică⁸⁶.

În prima jumătate a lunii mai 1941 fostul director Găzdaru se afla încă la Școala de la Roma – după ce solicitase la 22 aprilie concediu de la catedră până la sfârșitul anului universitar, motivat prin necesitatea prezenței sale în capitala italiană, unde își luase o serie de angajamente până spre finele verii⁸⁷ – și aștepta din partea Ministerului de resort ordonanțarea sumei necesare pentru întoarcerea în țară împreună cu familia (cu trenul, pe ruta Tarvisio-Viena-Budapesta, costul fiind de 6.780 lei)⁸⁸. La 26 iulie 1941 Ministerul de resort îl rechemă de urgență la catedră, arătând că nu îi fusese aprobat concediul solicitat. La 10 august 1941 profesorul Găzdaru făcea întâmpinări la Ministerul Culturii Naționale pentru a fi urgentată eliberarea unui pașaport nou în locul celui diplomatic expirat, dorind să se întoarcă în țară, întrucât nu mai primise din aprilie vreo retribuție, iar cu familia (compusă din 3 persoane, dintre care una cu nevoi permanente de îngrijire medicală) avusese numeroase cheltuieli. Arăta Ministerului că se afla în situația imposibilă de a nu mai putea rămâne nici la Roma, din cauza lipsurilor financiare, și nici de a se putea întoarce, întrucât nu avea actele necesare. Bani pentru întoarcerea în țară îi primise la 9 iunie 1941 și locuia acum pe Via della Giuliana 32 pentru că de la sfârșitul lunii iulie părăsise locuința de director al Școlii Române⁸⁹. La 7 septembrie 1941 solicita din nou pașaportul și să îi fie trimis salariul de la catedră pe lunile mai-septembrie 1941 pe adresa Școlii Române sau a

⁸⁵ Idem, f. 131.

⁸⁶ Idem, f. 111-112.

⁸⁷ Idem, f. 131.

⁸⁸ Idem, f. 121-122.

⁸⁹ Idem, f. 278-280.

Legăției noastre de la Roma, arătând că este în imposibilitate de a se prezenta la Universitatea din Iași din cauza trenării formalităților de plecare⁹⁰.

Școala Română de la Roma a intrat din aprilie 1941 într-o nouă perioadă de interimat până la 11 iunie 1941⁹¹, când a fost numit prin decret regal, în urma recomandării făcute de Academia Română la 27 mai 1941⁹² și în baza legii din 16 mai 1941⁹³, noul director, arheologul și istoricul antichității Scarlat Lambrino, profesor la Universitatea din București, fost bursier al Școlii de la Fontenay-aux-Roses și membru corespondent al Academiei Române. Acesta va prelua însă efectiv conducerea Școlii doar în decembrie 1941⁹⁴, iar anii dificili ai războiului, propaganda antonesciană și evoluțiile politico-militare din Italia anilor 1943-45 își vor pune definitiv amprenta asupra instituției din Valle Giulia, alterându-i mult mecanismele de funcționare și caracterul pur științific pe care i-l conferise directoratul lui Vasile Pârvan. Iar regimul ideocratic de stânga din România postbelică nu a făcut altceva decât să desăvârșească această nefericită evoluție, Școala Română din Roma încetându-și activitatea la sfârșitul anului 1947.

⁹⁰ Idem, f. 319-320.

⁹¹ Decretul nr. 1691 dat de Conducătorul Statului și Președintele Consiliului de Miniștri, generalul Ion Antonescu în „Monitorul Oficial”, CIX, 13 iunie 1941, nr. 137, p. 3366.

⁹² „Analele Academiei Române. Debaterile”, 1940-41, tom. LXI, p. 197.

⁹³ Decretul-lege nr. 1422 din 16 mai 1941, structurat pe 24 articole. „Monitorul Oficial”, CIX, 17 mai 1941, nr. 115, p. 2654-2656.

⁹⁴ AAR, Dos. Șc. Rom., vol. 6, f. 287 (raportul lui Scarlat Lambrino către Academia Română din 8 aprilie 1942).